

Martyna Pilarska
pilarska.martyna@gmail.com
Zakład Komunikacji Kulturowej
Instytut Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Śląskiego

Zapomniane dziedzictwo – szlakiem siemianowickich ewangelików

Słowa kluczowe: dziedzictwo kultury; ewangelicy w Siemianowicach Śląskich, protestantyzm w Polsce, szlak kultury

Abstrakt

Turystyka kulturowa jest dziś dziedziną rozkwitającą. Poprzez szereg rozmaitych form podejmuje działania na rzecz promocji dziedzictwa kulturowego, przybliżając to co było niegdyś domeną specjalistów – historyków sztuki, muzealników, artystów i pasjonatów – odbiorcy należącemu do społeczności lokalnej, narodowej a nawet odbiorcy międzynarodowemu. Niewątpliwie Śląsk jest miejscem, które odkrywa przed miłośnikami kulturowych szlaków możliwość spotkania z historyczną opowieścią, której echa rozbrzmiewają w bryłach architektury sakralnej, przemysłowej czy zrewitalizowanych obiektach, które odsłaniają świetność minionych stuleci. Jednym z takich szlaków, które pozostawiają miejsce refleksji i dookreślenia w dziedzinie namysłu nad turystyką kulturową i promocją dziedzictwa może być nieformalny szlak dziedzictwa ewangelików z Siemianowic Śląskich, który doczekał się tylko nieznacznych i punktowych odniesień w szerszych opracowaniach. Zapomniane dziedzictwo stawia autorkę w pozycji odpowiedzialności opowiedzenia historii ludzi, którzy dziś należą do ewangelickiej mniejszości wyznaniowej, jednak ich dziedzictwo na stałe stworzyło malowniczy pejzaż jednego ze śląskich miast. Na opisywany szlak dziedzictwa ewangelickiego Siemianowic Śląskich składają się między innymi neogotycki kościół, budynek domu parafialnego, cmentarz, willa Fitznera, budynki przemysłowych obiektów i historie ludzi, których pamięć jest zapisem dziedzictwa niematerialnego tej mniejszości w środowisku lokalnym miasta. Artykuł jest próbą podjęcia szerszego zagadnienia dotyczącego realnej możliwości stworzenia szlaku turystyki kulturowej związanego z opisywanym studium przypadku.

Wprowadzenie

Gmina Ewangelicko-Augsburska w Siemianowicach Śląskich swoją historię sięga XIX wieku i tym samym jej dziedzictwo budowane jest od ponad stu lat. Ten ponad wiekowy dorobek zachęca do podjęcia próby szerszego opisu, która nie została jeszcze dokonana. Tematem mojej pracy będzie szerzej pojęte dziedzictwo kultury współczesnej siemianowickiej diaspory ewangelików, która mimo historycznych przeciwności nadal tworzy niezależną parafię. Od momentu założenia odrębnej gminy wyznaniowej do czasów I wojny światowej trwał rozkwit parafii ewangelicko-augsburskiej. Objawiało się to między innymi w liczebności jej członków oraz organizacji życia mieszkańców obszaru niegdyśszej gminy Huta Laura. W okresie międzywojennym, po plebiscycie parafia zaczęła się kurczyć, a ludzie emigrować do miast położonych w niemieckiej części śląska. Parafia nie mogła zaradzić takiej kolei rzeczy, a jedynie kontynuować swoją działalność duszpasterską z nieco skromniejszą liczbą wiernych. Po II wojnie światowej nastał najcięższy czas dla ewangelików zamieszkujących Siemianowice. Na mocy dokumentów wydanych przez Radę Miasta odebrano ewangelikom zespół budynków parafialnych i kościoł. Ostatecznie pozostawiono parafii dom parafialny,

który protestanci zaadaptowali na kaplicę. To właśnie tam, do roku 2000 odprawiane były nabożeństwa.

Artykuł podejmuje problematykę fenomenologii szlaku kulturowego związanego z dziedzictwem kultury protestanckiej w jej mikrostrukturze występującej w przestrzeni miejskiego pejzażu Siemianowic Śląskich. Szlak dziedzictwa kultury gminy ewangelickiej w Siemianowicach nie doczekał się jeszcze prawnej regulacji, nie mniej jednak jego istnienie jest niezaprzeczalne i wymaga oficjalnego wskazania, opisu poszczególnych elementów z naciskiem na ich komplementarność jako całości, a także wskazania współczesnych i przeobrażonych funkcji względem sytuacji historycznej w szerszym kontekście regionu. Niektóre z tych elementów będą opisane dokładniej na potrzeby tego artykułu, inne zostaną tylko wskazane. Główną ideą jest tutaj przede wszystkim naświetlenie szlaku i wykazanie jego realności. W namyśle nad zjawiskiem dziedzictwa kulturowego i szlaku kulturowego pomocne okazały się udostępnione przez Narodowe Centrum Kultury raporty badawcze związane z podejmowanym zagadnieniem, tak jak opublikowany w 2018 roku *Raport końcowy. Przemiany praktyk i strategii udostępniania i odbioru dziedzictwa kulturowego w formie cyfrowej w latach 2004-2014*, a także treść *Karty ICOMOS Ochrony szlaków kulturowych* czy *Deklaracja w sprawie zachowania genius loci* utworzone w czasie XVI Zgromadzenia Generalnego ICOMOS w 2008 roku. Dodatkowym źródłem podejmującym kwestię metodologii szlaków kulturowych był artykuł Ewy Bogacz-Wojtanowskiej zamieszczony w elektronicznym wydawnictwie monografii *Szlaki kulturowe jako medium zmian w kulturze* z 2016 roku.

Bazą dla moich rozważań w zakresie historii parafii i kościoła była skromna literatura przedmiotu, jaką udało mi się odszukać oraz wnioski wyciągnięte ze swobodnych rozmów prowadzonych z przedstawicielami wspólnoty ewangelickiej w Siemianowicach. Informacje na temat parafii i budynku świątyni zawiera między innymi książka *Kościół Siemianowic Śląskich* autorstwa Małgorzaty Derus, która jest Miejskim Konserwatorem Zabytków i sprawuje opiekę nad budynkiem kościoła. W 1995 roku ukazała się praca *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Siemianowicach* napisana przez Bogdana Zelera, który jest blisko związany z parafią. Niewielkich rozmiarów broszura ma charakter apelu o zwrócenie świątyni gminie ewangelickiej, publikowana była jeszcze w czasie kiedy obiekt znajdował się w użytku parafii katolickiej co opisuje artykuł w dalszej jego części. Obydwie wskazane pozycje nie są obszerne i zawierają aspektowe informacje na temat kościoła i jego historii od końca XIX wieku. Pojawiają się w nich informacje na temat fundatorów kościoła i architektury budowli, te drugie jednak zostały zaczerpnięte z publikacji (katalogu wystawy) *Oblicza sztuki protestanckiej na Górnym Śląsku*. W katalogu pojawiło się także zdjęcie budowli, pod którym znalazł się ogólny opis architektoniczny zawierający najważniejsze elementy, dzięki którym świątynia ma charakter neogotycki i jednocześnie charakterystyczna jest dla sztuki protestanckiej. W publikacji znalazły się także fotografie uwieczniające prospekt organowy, ołtarz oraz zabytkową chrzcielnicę z wnętrza budowli. Inną pozycją, która posłużyła mi jako wskazówka do części historycznej, była książka *Od Sancovic do Siemianowic. Szkice z dziejów miasta i okolic* Zdzisława Janeczka. Dzięki temu opracowaniu udało się zrekonstruować tło historii powstania parafii ewangelickiej w Siemianowicach, która to historia łączy się bezpośrednio z rozwojem przemysłu i napływem ludności robotniczej z ziem pruskich. Próba rekonstrukcji dziejów parafii, szczególnie w czasach jej początków i tworzenia się gminy Huta Laura okazała się trudna z powodu rozbieżności w datach powstawania zakładów czy osób ich założycieli. Znaczącym źródłem na potrzeby niniejszego artykułu była pozycja Henryka Rehowicza *Siemianowice: zarys rozwoju miasta*. W rozdziale poświęconym architekturze kościoła korzystałam między innymi z karty ewidencyjnej tego zabytku.

Zastosowana metoda

Analiza danych zastanych nazywana *desk research* zastosowana została jako podstawowa forma podejścia metodologicznego w przypadku dziedzictwa kultury protestanckiej w Siemianowicach Śląskich. W skład danych zastanych wchodzi publikacje wydawnictw tradycyjnych i elektronicznych, kontent stron internetowych, materiały fotograficzne, plany architektoniczne, obiekty architektoniczne, artefakty kultury materialnej, karty ewidencyjne zabytków itd. Badania prowadzono zgodnie z wyborem *case studies* - studium przypadku szlaku kulturowego ewangelików z Siemianowic. Aparat pojęciowy turystyki kulturowej zastosowany na potrzeby niniejszej pracy zaczerpnięty został z publikacji specjalistycznych tego nurtu oraz badań prowadzonych przez Narodowe Centrum Kultury, pomocne okazały się rozporządzenia Zgromadzenia Generalnego ICOMOS. Artykuł ukazuje szerokie spektrum zagadnienia i nie wyklucza poszerzenia prowadzonego badania, ponieważ autorka nadal dostrzega wiele dodatkowych tropów badawczych, jak dotąd nie podjętych przez innych specjalistów.

Rys historyczny miasta – załączek dziedzictwa protestantów Górnego Śląska

Współczesne Siemianowice Śląskie to miasto znajdujące się pomiędzy granicami Chorzowa, Katowic, Czeladzi, graniczące od północy z powiatami będzińskim i tarnogórskim. Miasto leży w centrum tak zwanego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego [Rechowicz 1969, s. 9]. Na jego aktualne terytorium złożyły się obszary wcześniejszych wsi (Siemianowice, Michałkowice, Przelajka, Srokowiec, Grabie, Jakubowice, Bytków, Bańgów, Sadzawki), a także osad górniczych i hutniczych z XIX wieku ogólnie związanego z procesami industrializacji. Momentem znaczącym w formowaniu się współczesnego terytorium Siemianowic okazał się rok 1924. Wówczas obecne obok siebie osady Siemianowice i Huta Laura utworzyły wspólną terytorialnie gminę Siemianowice. Następnie 10 czerwca 1932 roku gmina uzyskała oficjalnie prawa miejskie [Janeczek 1996, s. 251]. Wspomniany wiek XIX, tak przełomowy w historii Siemianowic zdaje się być także dlatego, że w tym czasie nastąpił wzmożony proces rozwoju i przeobrażeń dziedziny rolnictwa, przemysłu i kolei, który spowodował napływ ludności i w efekcie powstawanie osad robotniczych. Te ostatnie rozprzestrzeniały się, na tyle szybko, że zaczęły tworzyć osobne gminy, które finalnie i wspólnie utworzyły terytorium obecnych Siemianowic Śląskich.

Spółeczność protestanckiego nurtu wyznaniowego na tych obszarach związana jest z dwoma osadami robotniczymi, czyli osadą Siemianowice i Huta Laura. W przestrzeni tych osad znajdował się zarząd dóbr przemysłowych Donnersmarcków będących właścicielami Siemianowic (Donnersmarckowie byli rodziną magnatów i przemysłowców przebywającą na Górnym Śląsku – przyp. Autor). Jeden z przedstawicieli rodu – Hugon Henckel von Donnersmarck – w latach 1836–1840 rozpoczął kolonizację na tych terenach za sprawą zaproszenia grupy osadników z Brunszwiku i innych części Niemiec. Emigranci wyznawali religię protestancką w konfesji ewangelickiej [Janeczek 1996, s. 250].

Rozwijający się proces industrializacji wieku XIX spowodował transformację osad wiejskich skupionych jedynie na pracach rolniczych w osady o charakterze robotniczym okalające obszary powstających hut i fabryk. Zapotrzebowanie na zabudowę mieszkalną stawało się coraz większe, to też powiększały się obszary takich osad. W ten sposób historycznie namalowany został pejzaż miejski najpierw osadniczy, później industrialny, a dziś, już postindustrialny, a przy tym odsłaniający karty coraz mniej wspomianej historii miasta. Warto zwrócić uwagę, iż początkowo pracownicy przemysłowi zamieszkiwali domy wiejskie, natomiast później zabudowa przyjęła formę tak zwanych „familoków” [Rechowicz

1969, s. 37]. Na rozkwit gospodarczy tych terenów wpłynęło założenie 4 maja 1836 roku wielkiej huty żelaza „Laura” (dzisiejszej Huty Jedność), finansowanej przez berlińskich bankierów Jerzego Moritza oraz Karola Daniela Oppenfelda [Rechowicz 1969, s. 45].

Nie mniej ważnym historycznie elementem protestantyzmu Siemianowic stała się obecność związanych z Hutą Laura rodzin Fitznerów i Zöllnerów. Obie rodziny zgodnie z zapisami miały przybyć tam z Gliwic w roku 1836. Dwa lata później bo w 1838 roku z Brunszwiku przybyła grupa trzydziestu ewangelików [Szewczyk, Szturc 1995, s. 61]. Przyjezdni znaleźli się na terenach Siemianowic z powodu zaproszenia hrabiego Hugo Henckela von Donnersmarcka, który zachęcił ich do pozostania w Siemianowicach w celach zarobkowych. Napływ ludności trwał aż do 1840 roku, przy czym wspomina się nazwiska rodzin emigranckich takich jak: Lukas, Wehe i Marquardt [Janeczek 1993, s. 401]. Rodzina Fitznerów jest szczególnie oddana jako fundatorzy i filantropii społeczności ewangelickiej w czasie przemysłowego rozkwitu terenów obecnych Siemianowic. Znani są między innymi z powodu założenia Fabryki Kotłów Parowych Fitznera. Fabryka zaopatrywała flotę niemiecką i austriacką w maszty i inne elementy wyposażenia. Produkty znajdowały zapotrzebowanie na rynku niemieckim ale i w Austro-Węgrzech, Holandii, Rosji, Francji, Szwecji i nawet Australii. Fabryka Fitznera została wyróżniona podczas targów i wystaw międzynarodowych i zdobyła złote medale na wystawach światowych w 1885 roku w Antwerpii, w 1888 w Melbourne i w 1893 roku w Chicago. Fitznerowie przyczynili się do budowy osiedli robotniczych (sfinansowali budowę kilkunastu budynków mieszkalnych), udzielali robotnikom zapomóg i ubezpieczeń. Inna fabryka Fitznerów to tak zwana fabryka śrub, nitów i nakrętek do śrub. W 1907 roku przeszła ona w spółkę Zjednoczonych Hut Królewskiej i Laura [Rechowicz 1969, s. 52]. Obecnie funkcjonuje jak Wojskowe Zakłady Mechaniczne, w których produkowane są pojazdy opancerzone typu „Rosomak”, narzędzia i przyrządy technologiczne oraz części zamienne. WZM w Siemianowicach wykonują remonty i prace modernizacyjne wojskowych pojazdów, prace projektowe, a także usługi w zakresie obróbki mechanicznej [<http://www.rosomaksa.pl/o-firmie.html>, 29.04.2019]. W 2014 roku zmieniono nazwę zakładów na „Rosomak”, ze względu na renomę i rozpoznawalność produkowanego przez fabrykę pojazdu ciężkiego [Ibidem]. Z życiem rodziny Fitznerów związany jest obiekt Willi umiejscowionej w centralnej części Siemianowic Śląskich co zostanie opisane w dalszym toku artykułu.

Pierwszym ewidentnym przejawem działalności protestantów było zbudowanie w 1860 roku szkoły ewangelickiej, której otwarcie nastąpiło 3 stycznia. Inauguracji przewodniczył pastor Pasch z Bytomia [Zeler 1995, s. 3]. W roku 1869 placówka otrzymała nowe pomieszczenia do użytku, a w roku 1870 zyskała status szkoły publicznej [Zeler 1995, s. 7]. Niedługo potem obszar Huty Laura przekształcono w gminę z zachowaniem nazwy huty. Przeobrażenie osady w gminę podyktowane było rozrastaniem się osiedli robotniczych wokół huty. Osiedla z czasem zaczęły nabierać osobnej struktury co wymagało dalszych zmian administracyjnych. Gmina uzależniona od spółki „Zjednoczone Huty Królewska i Laura” spłacała przeważającą część podatków komunalnych z budżetu zakładowego. Huta była odpowiedzialna za dostarczanie mieszkańcom wody pitnej, prowadzenie szpitala i naprawę infrastruktury dróg lokalnych.

Wkład zarząd kopalni w dziedzictwo ewangelików z Siemianowic również uwidocznił się w przekazaniu tym razem budynku przeznaczonego na cele religijno-obrzędowe, którego jak dotąd grupa wyznaniowa nie posiadała. Ewangelicy z Huty Laura w tym czasie uczestniczyli w życiu nabożeństwowym parafii znajdującej się w Królewskiej Hucie (tereny obecnego Chorzów). W 1873 roku ofiarowała kopalnia protestantom Huty Laura przestrzeń w nowopowstałym budynku cechowni.

W efekcie rozrastania się osiedli robotniczych i wzrastającej liczby przedstawicieli wyznania ewangelickiego pojawiła się także potrzeba stworzenia niezależnej parafii lokalnej. Szacunki procentowe wskazują, że Ewangelicy stanowili około 8% ludności osady liczącej całościowo ponad jedenaście tysięcy mieszkańców [Zeler 1995, s. 3]. W związku z tym można przyjąć

szacunek, że liczba przedstawicieli nurtu protestanckiego wynosiła około 900 osób. Pierwsze nabożeństwo w pomieszczeniach kopalnianej cehowni miało miejsce w sierpniu 1873 roku [Janeczek 1993, s. 401]. Zgromadzenia wiernych odbywały się w trybie cotygodniowym i były prowadzone przez wikariusza lub pastora z sąsiedniej parafii w Królewskiej Hucie. Później (od 1885 roku) w Hucie Laura funkcję kaznodziejską w parafii objął ks. Runge zamieszkujący w osadzie [Szewczyk, Szturc 1995, s. 61]. W roku 1888 parafia uzyskała status autonomicznej gminy kościelnej. Pierwszym pastorem gminy został ks. Spindler [Ibidem], powołano także Radę Parafialną w składzie: fabrykant Wilhelm Fitzner, budowniczy Clausnitzer, dyrektor kopalni Gelhorn, sekretarz huty Kasch, inspektor maszyn Ludwig i Prokurent Schneider. W późniejszym czasie do Rady dołączyli: dyrektor kopalni Eckert z Michałkowic, lekarz hutniczy Hein oraz dyrektor huty – May [Janeczek 1993, s. 402]. Nowa parafia obejmowała wyznawców protestanckich z terenów Siemianowic, Huty Jerzy, Bytkowa, Michałkowic, Bańgowa, Przełajki, Maciejowic i Kopalni Fanny. Liczebność wspólnoty w 1880 roku obejmowała 1255 ewangelików a w roku 1910 wynosiła już 3172 wiernych [Ibidem]. Po podziale Górnego Śląska i wcieleniu Siemianowic do państwa polskiego siemianowiccy ewangelicy nie byli w stanie utrzymać wszystkich posiadanych obiektów użytkowych, tak jak to było przed pierwszą wojną światową. Jednocześnie nie mieli ewangelicy wpływu na rozszerzającą się emigrację parafian na obszary położone w części niemieckiej Śląska [Szewczyk 1995, s. 62]. Konsekwencją tego było systematyczne zmniejszanie się liczby wiernych. W roku 1930 parafia liczyła około 2000 osób, a więc utraciła więcej niż 1/3 swoich przedstawicieli. Liczba ta spadła jeszcze bardziej w roku 1936 i wynosiła 1550 wiernych.

Na szlaku siemianowickich ewangelików – *genius loci* miejsca

Szlak konstruowany na potrzeby niniejszej pracy ma charakter szkicowy i skupiony jest na najważniejszych obiektach niezaprzeczalnie związanych z dziedzictwem ewangelickim w Siemianowicach Śląskich. Konstrukcja szlaku z pewnością może zostać poszerzona o dodatkowe elementy, natomiast zamysł autora ma na celu zakreślenie „grubą linią” głównego zakresu dziedzictwa i obecnego w nim *genius loci* miejsca. Szlak taki jak dotąd nie został formalnie utworzony, natomiast jego wartość jest oczywista i wymaga dyskusji skupionej na jego utworzeniu w sposób zgodny z normatywnymi ochroną i promocją dziedzictwa na arenie polskiej i w szerszym europejskim kontekście międzykulturowym. Występuje tutaj bowiem element spotkania międzykulturowego w płaszczyźnie międzynarodowej, międzywyznaniowej i przenikania zróżnicowanych wartości kulturowych. Szlak kulturowy siemianowickich ewangelików można nakreślić uwzględniając przy tym kluczowe dla historycznych i kulturowych uwarunkowań obiekty architektury obecne wciąż w pejzażu miasta, które posiadają zachowane lub zmienione (lub częściowo zmienione) funkcje, należą do nich: budynek kościoła; dom parafialny (Obecnie EuroKlinika); cmentarz ewangelicki; kaplica cmentarna; Willa Fitznera; Fabryka Fitznera / Fabryka kotłów (Obecnie Rosomak S.A.); Artykuł skupia się przede wszystkim na obiektach kościoła, cmentarza i willi jako osiowych dla opisywanego dziedzictwa, przy czym nie wyklucza się jednocześnie szerszego omówienia w kolejnych opisach zebranego materiału; Poniższe zdjęcie satelitarne ukazuje rozmieszczenie wspomnianych punktów szlaku dziedzictwa ewangelickiego.

Ryc. 1. Rozmieszczenie punktów szlaku dziedzictwa ewangelickiego

Źródło: zdjęcie satelitarne, opracowanie własne autorki

Budynek Kościoła

Walory architektoniczne i artystyczne sytuują kościół ewangelicki imienia Marcina Lutra w Siemianowicach Śląskich jako unikatowy przejaw protestanckiej architektury sakralnej z końca XIX wieku. Wielopłaszczyznowa wartość obiektu oraz jego wyposażenia wpłynęła na zmianę jego statusu na zabytkowy. Kościół został wpisany do rejestru zabytków nieruchomości województwa śląskiego stosunkowo niedawno bo w 2010 roku [Decyzja w sprawie wpisania obiektu do rejestru zabytków „A”, sygnowana przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Barbarę Klajmon, Katowice, dn. 10 listopada 2010 roku].

Inicjatywa budowy kościoła sięga 1883 roku kiedy na synodzie okręgu gliwickiego w Królewskiej Hucie zyskała poparcie Śląskiego Prowincjonalnego Synodu. Ten ostatni miał przeznaczyć ze swojego budżetu 1000 marek. Pozostałe źródła finansowania to m.in.: *Kolekta domowa i ofiara zebrana podczas święta ku czci Marcina Lutra przyniosły 50 000 marek. [...] z ofiar napłynęły dalsze kwoty: 25 000 marek przysłał cesarz Wilhelm I, 10 000 zarząd „Zjednoczonych Hut Królewskiej i Laura”, 1000 ks. Hohenlohe, 2550 fabrykant Wilhelm Fitzner* [Derus 1998, s.35].

Ponadto pieniądze czerpane były z kilku innych darowizn. Wykonawcą projektu budowli sakralnej była firma Niggel z Wrocławia a nadzór budowlany powierzono królewskiemu inspektorowi budowlanemu Franzowi Posernowi z Pszczyny. Kamień węgielny pod budowę złożono 20 kwietnia 1893 roku. Całkowity koszt budowy kościoła wynosił 161 000 marek; budowa plebanii – 25 000 marek [Ibidem]. Działkę pod budowę domu parafialnego powstałego w latach 1899–1900 przekazali w darowiźnie wspomniani wcześniej bracia Wilhelm i Richard Fitznerowie. W domu parafialnym mieściły się: przedszkole, salka parafialna, dom opieki prowadzony przez diakonisy oraz salka konfirmacyjna.

Ważnym dokumentem poświadczającym działalność wspólnoty na tych terenach były założone 1 stycznia 1886 roku księgi metrykalne, których ciągłość prowadzenia zachowana jest po dziś dzień. W tym dniu odbył się także pierwszy pogrzeb na założonym nowym cmentarzu ewangelickim [Derus 1998, s. 36]. Kościół ewangelicki poświęcono 20 lutego 1895 roku.

Budowla wzniesiona została w stylu neogotyckim, co przejawia się nie tylko w cechach architektonicznych bryły ale i we wnętrzach. Samą bryłę budowli cechuje zwarta forma architektoniczna wykazująca charakter neogotyku. Świątynia posiada całościowo

zaprojektowany jednorodny stylistycznie wystrój o surowym charakterze – typowym dla świątyń ewangelickich. Ozdobiono ją okiennymi witrażami wykonanymi przez firmę TÜRCKE&SCHLEIN. Witraże rozświetlają kolorami wnętrza świątyni także dzisiaj. Z zapisów konserwatora zabytków i rozmów z lokalną społecznością wynika, że do wybuchu II wojny światowej nad łukiem tęczowym widniały freski wykonane przez Willi Fitznera i Margarethe Spindler-Hahn. Polichromie miały przedstawiać sceny z „czasów ostatecznych”, co obecnie nie jest możliwe do sprawdzenia, ponieważ nie zachowały się z powodu późniejszych użytkowników świątyni, czyli Zakonu Sióstr Wizytek. Zakonnice podjęły decyzję o zamalowaniu dekoracji z powodów nieokreślonych w zapisach. Mimo pojęcia przez miejskiego konserwatora zabytków specjalistycznych badań odkrywkowych nie odnaleziono pozostałości malowidła.

Wnętrze wyposażone jest w zabytkowe, neogotyckie organy firmy Schlag&Söhne ze Świdnicy. Pierwotna szafa organowa nawiązywała do tradycyjnego trój-wieżowego układu ze skromnym detalem neogotyckim. W listopadzie 1985 roku rozpoczęto generalny remont instrumentu, ponieważ jego ówczesny stan nie pozwalał na dalsze użytkowanie. Renowacją zajęło się dwóch organmistrzów: Marek Urbańczyk oraz Mieczysław Klonowski [Urbańczyk 1999, s. 207]. Pierwszy z nich w roku 1999 stworzył dysertację doktorską na temat zabytkowych organów na Górnym Śląsku. Jeden z rozdziałów poświęcony został instrumentowi organowemu z siemianowickiego kościoła ewangelików. Organy zostały poddane pracom konserwatorskim i rozbudowane o dodatkowe skrzydła wież piszczałkowych [Ibidem, s. 210]. Motywy dekoracyjne szafy i prospektu mają skromny charakter i podporządkowane są architekturze kościoła. Ujawniają motywy neogotyckich detali architektonicznych i ornamenty roślinne. Typowa cecha eklektyzmu to charakterystyczne pinakle wieńczące wieże piszczałkowe (po dwie sterczyny na każdej wieży). Dekoracja rzeźbiarska składa się z przedstawień kwiatowych, motywów owoców i posiada złożone profile gzymsów. Prospekt i szafa organowa w swojej estetyce nawiązują do wnętrza kościoła podkreślając przy tym surowy i skromny charakter architektury protestantów [Ibidem, s. 215-216].

W wystroju świątyni znaczące miejsce zajmuje mosiężna chrzcielnica (wzorowana na wittemberskiej używanej przez Marcina Lutra). Naczynie w kształcie sześciokąta foremnego w układzie trójsferowym składa się z czary, trzonu oraz bazy. Czarę tworzy sześć kwater, na których przedstawiono scenę Chrystus wśród dzieci; trzon chrzcielnicy przyozdobiony jest na przemian rozmieszczonymi alegoriami i motywami roślinnymi: kościół symbolizują kłosa zboża, czystość obrazują – lilie, a sprawiedliwość – winogrona; Baza naczynia zawiera w sobie przedstawienie kościoła pod postacią ryb w wodzie. Na obiekcie widnieje sygnatura firmy B. Hempel [Janeczek 1993, s. 402]. We wnętrzu kościoła na uwagę zasługuje również centralny jego element jakim jest neogotycki, drewniany ołtarz. Jego środkową, najwyżej wysuniętą część stanowi żelazny, ażurowy krzyż z ukrzyżowanym Chrystusem. Krzyż sytuowany jest nad wimpergą (wykończenie w kształcie wysokiego trójkąta często spotykane w stylu neogotyku – przyp. autor). Wpisany został też w ozdobną, podwójną elipsę z kutego żelaza, podtrzymywaną przez sześć pionowych kutech wsporników z ornamentami. Za ołtarzem w oknie maswerkowym umieszczone są trzy witraże figuralno-ornamentalne przedstawiające Chrystusa Zmartwychwstałego w otoczeniu aniołów [Urbańczyk 1999, s. 205]. Dokładny opis obiektu zawiera się przede wszystkim w stworzonej karcie ewidencyjnej zabytku nieruchomego. Karta ewidencyjna, w punkcie trzynastym podaje dokładny opis obiektu z uwzględnieniem poszczególnych elementów analizy architektonicznej: sytuacja; materiał; konstrukcja i technika; sklepienia i stropy; konstrukcja więźby dachowej; rzut; bryła; pokrycie dachu; elewacje; wnętrza – elementy wyposażenia i wystroju oraz instalacje:

Sytuacja: Obiekt położony w centrum miasta, na działce między ulicami Śniadeckiego, Świerczewskiego, Wyspiańskiego. Prezbiterium skierowane na zachód z lekkim odchyleniem ku południu. Od strony północnej położony budynek probostwa połączony z kościołem krytym przejściem. Posesja częściowo ogrodzona murem z cegły, tynkowanym, częściowo nieogrodzona.

Materiał, konstrukcja, technika: Murowany z cegły. Ściany wzmocnione skarpami. Nakryty dwuspadowym dachem krytym dachówką. Na osi fasady czworoboczna wieża nakryta ośmiokątnym strzelistym hełmem krytym blachą. Okna prostokątne mocno wydłużone, zamknięte łukami ostrymi. Posadzki z barwnego lastriko, układanego w geometryczne wzory.

Rzut. Na rzucie krzyża łacińskiego, jednonawowy, z niższym prezbiterium, zamknięty ścianą prostą. W narożu prezbiterium i północnego ramienia transeptu dostawiona niższa zakrystia.

Bryła. Bryła zwarta, jednonawowa z transeptem i niższym prezbiterium. Obiekt podpiwniczony, wieża dwukondygnacyjna. Dachy konstrukcji wieszarowej ze strychami. Przyziemie wieży tworzy kruchtę. Z boków przylegają do wieży prostokątne przybudówki kryjące okrągłe klatki schodowe.

Elewacje. Zewnętrzne ceglane, rozcłonkowane skarpami i wysokimi prostokątnymi oknami. Fasadę tworzy przyziemie wieży z wejściem głównym na osi, zamkniętym drewnianymi drzwiami z ozdobnymi okuciami. Nad wejściem trzy prostokątne wydłużone okna.

Wnętrze. Nawa i transept nakryte drewnianym sklepieniem pozornym, o kształcie kolebki o przekroju ostrołukowym. Od strony wnętrza otwory okienne podkreślone opaskami z cegły klinkierowej. W prezbiterium murowane sklepienie krzyżowo - żebrowe. Drewniany chór muzyczny, Sparty na filarach, z balustradą zdobioną elementami snycerskimi. W oknach witraże figuralne (nad ołtarzem głównym) i geometryczne (w nawie i transepcie).

Wyposażenie. Oryginalny ołtarz z niewielką neogotycką nastawą, zwieńczony dużych rozmiarów krucyfiksem (obraz w nastawie wtórny); neogotycka chrzcielnica mosiężna, na chórze muzycznym organy z neogotyckim prospektem; trzy kute w metalu żyrandole o cechach neogotyckich.

Z dokumentu tego dowiadujemy się także, że po roku 1945 zamalowano freski w prezbiterium i transepcie. Zlikwidowano ambonę w nawie i dobudowano kryty ganek łączący północne ramię transeptu z plebanią. Odcięto wówczas północne ramię transeptu od kościoła i urządzono w nim kaplicę wieczystej adoracji. W tym czasie obiekt został przejęty przez lokalną parafię katolicką, która aż do 2000 roku nie uznając ewidencji w postaci prowadzonych od początku funkcjonowania gminy ewangelickiej ksiąg metrykalnych. Dopiero po 2000 roku kościół odzyskała parafia ewangelicka, wówczas odbyły się prace remontowe takie jak przebudowa i wzmocnienie kominów, częściowa wymiana pokrycia dachowego oraz zdemontowanie drewnianej ściany oddzielającej północne ramię transeptu.

Problemy z dziedzictwem

„W wyniku przejęcia kościoła przez katolików przepadły dokumenty parafialne które mogłyby służyć dokładniejszemu odtworzeniu historii parafii. Udało się jedynie ocalić księgi metrykalne, nieprzerwanie prowadzone od 1886 roku. Uratowano również część wyposażenia kościoła: naczynia komunijne (dar rodziny Fitznerów), nakrycia ołtarzowe, biblię ołtarzową, chrzcielnicę, która jest repliką chrzcielnicy w Wittenberdze, statuę ks. Marcina Lutra i krzyż ołtarzowy” [Zeler 1995, s. 7]. Kościół służył ewangelikom do II wojny światowej – 29 marca 1945 roku, decyzją Rady Narodowej Miasta, budowlę razem z probostwem i domem opieki skonfiskowano. Argumentem przemawiającym za podjęciem takiej decyzji miało być odnalezienie składu broni palnej pod ołtarzem kościoła [Derus 1998, s. 37] oraz oświadczenie ewangelików, że nie są w stanie utrzymać obiektów parafii – w tym samym czasie liczba ewangelików wynosiła około 40 osób [większość z nich wyjechała z Polski – przyp. Autor]. Kościół w tym czasie funkcjonował jako świątynia katolicka i został po raz kolejny poświęcony, tym razem pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa [Halor 2000, s. 105]. Kolejnymi użytkownikami kościoła był zakon sióstr zakonnych, ponieważ w listopadzie 1946 roku budynek przekazano wypędzonym z Wilna siostrom wizytom. Niestety doszło wówczas do fizycznej ingerencji zmieniającej unikatowe wnętrze kościoła i przystosowano je do obowiązujących reguł zakonnych. Tak na przykład zamurowano (Sic!)

prawe ramię transeptu i urządzono w nim kaplicę Wieczystej Adoracji, która połączona była krytym korytarzem z plebanią. Niestety, usunięto także stojącą w łuku tęczowym neogotycką ambonę. W tym czasie również zakonnice miały zamalować widniejące we wnętrzu polichromie przedstawiające motywy apokaliptyczne biblijne.

Ewangelicy w tym czasie użytkowali w celach religijno-obrzędowych sąsiadujący obiekt domu parafialnego zaadaptowanego na kaplicę. Dotyczyło to okresu od 1945–2000 kiedy tylko ten obiekt po II wojnie światowej pozostał w posiadaniu ewangelików. Od 1954 roku funkcję proboszcza siemianowickiej parafii objął ks. Wiktor Zeler, który wcześniej był wikariuszem wspólnoty ewangelickiej w Chorzowie [Zeler 1995, s. 10]. W tym czasie gmina podejmowała starania dotyczące odzyskania kościoła. Z rozmowy z obecnym proboszczem parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Siemianowicach, ks. proboszczem Marianem Bienioszkiem wynika, że próbowano przez dłuższy czas odzyskać kościół. Barię administracyjną dla tego procesu był brak dokumentów poświadczających prawa własności ewangelików. Jedynym materiałem dokumentarnym czy świadectwem były księgi metrykalne prowadzone od początku powstania parafii. Ten dokument przez wiele lat okazywał się niewystarczający dla pomyślanej finalizacji rozmów. Ks. Marian Bienioszek, następca ks. Zelera pełni funkcję proboszcza od 31 grudnia 1988 roku) i od tego momentu systematycznie zwracał się pisemnie do kościoła rzymsko-katolickiego o zwrot świątyni. Argumentem przemawiającym był powracający fakt, że obiekt jest znaczącym dla tożsamości siemianowickich ewangelików. Po wielu staraniach 16 stycznia 2000 roku udało się odzyskać mniejszości ewangelickiej budynek świątyni, któremu przywrócono imię wcześniejszego patrona i do dzisiaj nosi imię Marcina Lutra, tak ważnej dla ewangelików postaci historycznej związanej z Reformacją.

Cmentarz ewangelicki

Kolejnym elementem szlaku protestanckiego w Siemianowicach jest związany z parafią obszar cmentarza. Miejsce to jest jednoznacznym śladem dziedzictwa siemianowickich ewangelików i nie przestaje być autentycznym fragmentem ich historii związanej z przestrzenią miasta. Historyczne aspekty doskonale odzwierciedlają zabytkowe, kunsztownie wykonane nagrobki dawnych parafian oraz osób wywodzących się z rodzin fundatorów. Sięgnijmy jednak do początków: kiedy 1 stycznia 1886 roku założono księgi metrykalne jednocześnie wytyczono teren pod budowę cmentarza. Powierzchniowo obszar zajmuje 62,15 arów i sytuowany jest przy bocznej drodze prowadzącej do Parku Pszczelnik, stosunkowo daleko od centrum miasta. Cmentarz poświęcono w 1887 roku. Obszar cmentarza ma kształt prostokąta przez którego środkową część wytyczona jest szeroka aleja. W połowie alei następuje skrzyżowanie z drugą ścieżką, przy czym w miejscu ich przecięcia znajduje się mierzący pięć metrów cynowy krzyż na kamiennym cokole. Na krzyżu znajduje się naturalnej wielkości figurą ukrzyżowanego Chrystusa. Grawer obecny w bocznej części cokołu wskazuje na osoby fundatorów, czyli braci Richarda i Wilhelma Fitznerów. Oprócz tego cokół zawiera napis umieszczony w tylnej części ukazujący datę osadzenia krzyża w roku 1890. We frontowej części wykonano płycinę z tablicą z czarnego marmuru. Tablica zawiera niemieckojęzyczny napis zaczerpnięty z Nowego Testamentu, a dokładniej Ewangelii Jezusa Chrystusa będący dosłownym cytatem: *Ich bin die Auferstehung und das Leben. Wer an mich glaubt der wird leben ob er gleich stirbt.* (tłum. Jam jest Zmartwychwstanie i Żywot. Kto we mnie wierzy, choćby i umarł żyć będzie. - przyp. Autor). Na cmentarzu spoczywają szczątki głównych fundatorów gminy ewangelickiej Siemianowic, należą do nich także groby członków rodziny Fitzner. Przykładowo po prawej stronie krzyża znajduje się grób Wilhelma juniora, jego żony Anny i innych członków rodziny. Nie ma pewności co do lokalizacji grobu Richarda Fitznera, czyli młodszego syna Wilhelma seniora. Prawdopodobnie miejsce

pochówku współfundatora krzyża ulokowane zostało na końcu głównej alei, która biegnie od bramy wejściowej. Stan obecny grobowca nie pozwala na jego identyfikację – pozbawiony jest napisów. Jedynym źródłem wiedzy może być tutaj lokalna społeczność, a szczególnie jej najstarsi przedstawiciele. Pamiętają oni istniejącą niegdyś tablicę oraz okalające grób niskie ogrodzenie z furtką. Jednoznacznie wskazują ten grobowiec jako miejsce spoczynku Fitznera [Derus 1999, s. 33]. Inne z występujących w przestrzeni cmentarza nagrobków należy do takich przedstawicieli gminy jak dyrektor kopalni Theodor Meyer, naczelnny lekarz Richard Radmann, następny dyrektor kopalni – Erich Nagle, księgowy Gustaw Kramer, oraz inżynier Jan Pellar [Ibidem, s. 23]. Niestety stan wielu nagrobków jest zaniedbany, niektóre z nich rozpadają się pod wpływem mijających dekad i zmiennych warunków klimatycznych. Niektóre groby uwidaczniają się tylko w szkicu układu rozmieszczenia miejsc pochówku. Część grobowców pochodzi z końca XIX wieku, o czym świadczą widniejące na nich daty śmierci, odczytanie napisów sprawia wiele trudności lub jest niemożliwe ze względu na zły stan obiektów, nie pozwala to także na identyfikację osób zmarłych, niewątpliwie są to przedstawiciele lokalnej gminy ewangelickiej. Niezaprzeczalnym faktem jest jednak to, że estetyka wykonania form nagrobkowych, które zostały zachowane posiada wartości artystyczne związane ze sztuką protestancką – urzeka przy tym prostota i kunszt wykonawczy.

Willa Fitznera

Willa Fitznera już w swojej nazwie wskazuje, że była siedzibą siemianowickiego fundatora gminy ewangelickiej o którym pamięć żyje w mieście do dzisiaj. Budowla znajduje się przy ulicy Fitznerów 3 [dawniej ulica 27 stycznia – przyp. Autor], położona jest niedaleko od budynku kościoła ewangelicko-augsburskiego, którego budowę Fitznerowie współfundowali. Na terenie posiadłości znajduje się parterowy, 4-osiovy budynek powstały w 1859 roku. W jego południowej części obecny jest asymetryczny, piętrowy aneks. W roku 1883 willę rozbudowano o piętro nad parterową częścią; od wschodu dobudowano jednoosiowy aneks z klatką schodową, z której wchodziło się do części mieszkalnych na poszczególnych kondygnacjach i krętymi schodami można było wyjść na zadaszoną wieżyczkę widokową, otwartą na cztery strony [http://www.siemianowice.pl/isi/index.php?op=show&cat=3&nid=10944, 29.04.2019]. Od strony południowej dobudowano pomieszczenia sali reprezentacyjnej i oranżerię. W roku 1901 willa została w znacznej części zniszczona przez pożar, po którym jej odbudowa trwała około dwóch lat. W sali reprezentacyjnej znajduje się drewniany strop kasetonowy, zdobiony geometryczno-roślinnymi ornamentami malarskimi. Centralna część stropu zawiera kwadratowy świetlik z namalowanymi na błękitnym tle puttami – personifikacjami 12 miesięcy roku. Nieopodal okien wychodzących na ulicę umieszczony został drugi świetlik – tym razem malowany w znaki zodiaku i motywy roślinne. W 2001 roku po specjalistycznych oględzinach obu świetlików wykonanych przez Adama Organistego – historyka sztuki i pracownika naukowego Uniwersytetu Jagiellońskiego przyjęto, że autorem całej dekoracji malarskiej był Joseph Langer. Wspomina o tym w swoim artykule na temat dzieł Willi Fitznera miejski konserwator zabytków Małgorzata Derus: „Projekty powstały w 1894 roku. Jeden z obrazów to „Muzyka i Taniec” (prawdopodobnie spłonął podczas pożaru w 1901 r.). Inne przedstawiały dziewczęce postacie siedzące po obu stronach koszy napelnionych kwiatami i owocami. Obie dziewczynki są doskonale sportretowanymi najmłodszymi córkami Wilhelma Fitznera” [Ibidem]. W 2009 r. budynek Willi Fitznerów przeszedł na własność miasta i rozpoczął się gruntowny remont budynku zgodny z wymogami nakładanymi przez ustawę o ochronie zabytków. Wszystkie prace remontowe wykonywane były w uzgodnieniu i pod ścisłym nadzorem Śląskiego Wojewódzkiego

Konserwatora Zabytków. Remont wnętrza budynku dokonany został z zachowaniem i odtworzeniem elementów stanowiących o wartości historycznej i architektonicznej obiektu. Funkcja obiektu nabrała nowego kształtu, ponieważ od 2010 roku (po zakończonej renowacji) do dnia dzisiejszego Willa Fitznera stała się jednym z oddziałów Siemianowickiego Centrum Kultury. W swojej ofercie korzystania z zabytkowej posiadłości właściciele wymieniają: „(...) koncerty muzyki klasycznej, rozrywkowej w klimatycznej sali na 60 osób - spotkania, warsztaty, wernisaże - wynajem sali konferencyjnej - zwiedzanie pomieszczeń XIX willi z przewodnikiem (po wcześniejszym uzgodnieniu)” [<http://www.siemck.pl/willa-fitznera>, 29.04.2019].

Współczesne relacje dziedzictwa ze strukturą działań lokalnych

We wcześniejszej części artykuł wspomina, że kościół ewangelicki od 2010 roku wpisany jest w rejestr zabytków terenu województwa śląskiego, a tym samym jest pod stałym dozorem konserwatorskim. Warto nadmienić jeszcze, że pozostałe budynki wspólnoty ewangelickiej nie zostały formalnie zakwalifikowane do rejestru (nie złożono wniosków) to objęto je opieką konserwatorską, którą w mieście sprawuje Małgorzata Derus. Konserwatorka dołożyła przysłowiową cegiełkę do popularyzacji wiedzy historycznej dotyczącej miasta, a przy tym i ewangelików. Jest autorką wielu publikacji i uczestnikiem wystąpień publicznych skupionych na temacie dziedzictwa i historii Siemianowic. W Willi Fitznera odbywały się na przykład jej wykłady poświęcone siemianowickim przemysłowcom. Konserwatorka przygotowywała kartę ewidencyjną kościoła, na potrzeby wpisu do rejestru zabytków.

Obecnie nie wszystkie obiekty parafialne są użytkowane przez parafię ewangelicką. Budynek dawnego domu parafialnego, w którym po wojnie znajdowała się kaplica obecnie jest wynajmowany i mieści się w nim niepubliczny zakład opieki zdrowotnej Euro-Klinika. Tym samym jego pierwotna funkcja została całkowicie zatracona. Kurcząca się parafia nie ma tak dużego zapotrzebowania na użytkowanie posiadanych obiektów. Jeśli chodzi o najstarszy symbol ewangelicyzmu na terenach Siemianowic, czyli dawną, założoną w XIX w. szkołę, to parafia nie ma wiedzy, kto jest posiadaczem tego budynku. Co więcej, pytając o ten problem – nie udało mi się ustalić gdzie ona się mieściła. Być może przy ulicy szkolnej. Jeden z parafian twierdzi, że budynek musi być pod nadzorem urzędu miasta. Natomiast cmentarz wykorzystywany jest do dnia dzisiejszego i nadal odbywają się tam pogrzeby.

Obecnie w obiekcie Willi Fitznera organizowane są cykliczne spotkania Fitzner Cafe, eventy z gościnnym udziałem znaczących osobistości dla lokalnych – tak na przykład *Wieczór wspomnień* jak informuje organizator spotkanie dedykowane jest „wieloletniej dyrektorce Społecznego Ogniska Muzycznego w Siemianowicach Śląskich, która z wielkim zaangażowaniem rozwijała talenty swoich podopiecznych przez 44 lata pracy w placówce” [<http://www.siemianowice.pl/kultura/aktualnosci/wieczor-wspomnien-poswiecony-krystynie-paciej.13918/>, 29.04.2019] zmarłej w 2016 roku Krystynie Paciej. Ponad to, Siemianowickie Centrum Kultury organizuje w przestrzeni obiektu koncerty, konkursy czy wernisaże. W ofercie nie widnieją jednak inicjatywy mające na celu wskazywać świadomość obecności dziedzictwa ewangelickiego nierozzerwalnego z obiektem Willi Fitznera.

Na oficjalnym portalu promującym historię i dziedzictwo Siemianowic Śląskich – „*Siemianowice Dobrze Bo Śląskie*” *Miejska Platforma Internetowa*, znajdujemy niewielkie odniesienia do poszczególnych osób wywodzących się z nurtu religii ewangelickiej, jednak przynależność wyznaniowa nie zostaje wyeksponowana w tekście. Natrafiamy na zdawkową informację o budowie protestanckiego kościoła i domu modlitwy mniejszości żydowskiej:

„W XIX w. zbudowany został kościół ewangelicki, w pobliżu którego funkcjonował również (nieistniejący dzisiaj) w prywatnej kamienicy dom modlitwy wyznawców religii mojżeszowej” [<http://www.siemianowice.pl/miasto/katalog/zabytki/koscioly.108/>,

29.04.2019]. Więcej informacji o dziedzictwie materialnym zawartych zostało w części portalu poświęconej zabytkom architektonicznym – pojawiają się w niej skrótowe informacje o kościele, zabytkowym krzyżu cmentarnym, Willi Fitznera i budynkach industrialnych. Prezentowany na stronie dyskurs powraca do obiektu Willi Fitznera, o którym mówi się jako „architektonicznej perle” regionu. Willa wspomniana jest równocześnie w zakładce poświęconej działalności kulturalnej: „W roku 2010, po przeprowadzonych szeroko zakrojonych pracach remontowych został oddany jako oddział SCK, zabytkowy budynek Willi Fitznera (ul. Fitznerów 3), gdzie swoje miejsce znalazł chór „Wesoła Jesień”. W odnowionej sali koncertowej odbywają się cykliczne spotkania w ramach Poniedziałkowych Salonów Muzycznych czy Czwartkowych Wieczorów Kulturalnych” [<http://www.siemianowice.pl/kultura/>, 29.04.2019].

W 2013 roku zorganizowano tam wernisaz fotograficzny "Willa Fitznera i rodzina Fitznerów" dedykowany rodzinie siemianowickich przemysłowców i właścicieli malowniczej Willi. Wydarzenie miało wymiar integrujący lokalną społeczność oraz pobudzający świadomość lokalnego dziedzictwa. Uczestnicy dzielili się artefaktami związanymi z dziedzictwem Fitznerów, a w szczególności materiałami zdjęciowymi, które są bogatym źródłem wiedzy o minionych dekadach pierwszej industrializacji miasta: „Wystawa zaprezentowała rodzinę Fitznerów i jej dorobek - Fabrykę Kotłów Parowych oraz Fitznerowską Fabrykę Śrub i Nitów. Publiczność była niezwykle zainteresowana historią i dorobkiem Fitznerów. Okazało się, że wielu mieszkańców w swych domowych archiwach posiada jeszcze cenne zdjęcia, pamiątki, a zwłaszcza wspomnienia swych rodziców i dziadków, którzy pracowali w tych zakładach lub mieli okazję poznać ów znamienity ród. Całość wieczoru poprowadziła Małgorzata Derus zaś muzycznie imprezę ozdobił Jacek Rzepczyk” [<https://siemianowice.net.pl/i,rodzina-fitznera-ponownie-w-willi-fitznera,200274,807584.html>, 29.04.2019].

Nie można jednak powiedzieć, że gmina miejska pomija wartość dziedzictwa materialnego i duchowego społeczności protestanckiej wciąż przecież obecnej w lokalnej strukturze demograficznej. W roku 2017, który był rokiem Obchodów 500-lecia Reformacji miasto współtworzyło bogatą niebiletowaną ofertę wydarzeń poświęconemu dziedzictwu ewangelickiemu. Dowiadujemy się o tym między innymi z analizy zawartości wspomnianej wyżej strony internetowej identyfikowanej jako oficjalna platforma internetowa poświęcona bieżącym wydarzeniom lokalnym.

W samym kościele ewangelickim im. Marcina Lutra, a więc osiowym obiekcie społeczności ewangelickiej 15 września 2017 roku zorganizowano między innymi *Koncert z okazji 500-lecia Reformacji „Bach – Telemann: Muzyka i Słowo” w wykonaniu {oh!} Orkiestry Historycznej* z udziałem solistów: Michaela Kušteková – sopran, Martyna Pastuszka – skrzypce i Violetta Szopa-Tomczyk – skrzypce

[<http://www.siemianowice.pl/kalendarium/koncert-z-okazji-500-lecia-reformacji.4187/>, 29.04.2019]. Miejski serwis informacyjny promował wydarzenie: „koncert (...) poświęcony będzie twórczości największego kompozytora w historii muzyki – Johanna Sebastiana Bacha oraz jego rodaka Georga Philippa Telemanna, którego 250. rocznicę śmierci obchodzimy w 2017 roku. Zabrzmią dwa słynne koncerty skrzypcowe Bacha: a-moll BWV 1041 i na dwoje skrzypiec d-moll BWV 1043, natomiast z towarzyszeniem znakomitej słowackiej sopranistki Michaeli Kuštekovej {oh!} Orkiestra Historyczna wykona dwie kantaty reformacyjne Telemanna” [<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/och-orkiestra-historyczna-na-500-lecie-reformacji.10250/>, 29.04.2019].

Wcześniejszym wydarzeniem muzycznym inaugurującym obchody 500-lecia w Siemianowicach był Koncert pasyjny zorganizowany 9 kwietnia 2017 roku [<http://www.siemianowice.pl/kultura/aktualnosci/w-niedziele-koncert-z-okazji-500-lecia-reformacji.9260/>, 29.04.2019], po którym redaktorzy serwisu zamieścili krótką relację: „Wczorajszy koncert muzyki pasyjnej, jaki odbył się w Kościele Ewangelicko-Augsburskim

stanowił inaugurację, przypadających na bieżący rok, obchodów 500-lecia reformacji. Piękne i przejmujące utwory takich kompozytorów, jak np. Johanna Sebastiana Bacha, Roberta Ramseya, czy Thomasa Luisa de Victorii zebrani usłyszeli w wykonaniu znakomitego zespołu wokalnego Contento Core pod dyrekcją Marii Piotrowskiej-Bogaleckiej. Koncert poprzedził wykład księdza dr Adama Maliny, w którym znalazły się zarówno odniesienia do jubileuszu, jak i do roli pieśni kościelnej w edukacji religijnej. Kulminacja tegorocznych obchodów nawiązujących do wydarzenia z 31 października 1517 roku, kiedy to Marcin Luter przybił słynnych 95 tez na drzwiach katedry w Wittenberdze, przewidziana jest jesienią bieżącego roku” [<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/inauguracja-obchodow-500-lecia-reformacji.9320/>, 29.04.2019].

Inna relacja z tego wydarzenia zamieszczona na tej samej stronie opisuje znaczący wydźwięk przedsięwzięcia: „Bogaty i różnorodny, choć skoncentrowany wokół tematyki pasyjnej program Zespołu Wokalnego Contento Core obejmuje dzieła polskiego renesansu, kunsztowne kompozycje szkoły angielskiej XVI i XVII wieku i utwory mistrzów polifonii szkoły iberyjskiej. Ten koncert to wyjątkowa sposobność do refleksji nad tajemnicą śmierci i zmartwychwstania podczas wsłuchiwania się w pełną pogłębionej ekspresji muzykę, którą od wieków zachwycają się słuchacze. Jej piękno odsłonią na nowo wokaliści Contento Core, zespołu, którzy tworzą zawodowi muzycy związani z Akademią Muzyczną im. Karola Szymanowskiego w Katowicach” [<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/koncert-muzyki-pasyjnej-na-500-lecie-reformacji.9304/>, 29.04.2019]. Autorzy zamieszczają jednocześnie dokumentację zdjęciową z przebiegu wydarzenia.

22 kwietnia 2017 roku zainicjowano również w nawie głównej kościoła ewangelickiego pokaz laserów, któremu towarzyszyły wykłady na temat historii protestantyzmu: „Parafia Ewangelicko-Augsburska zaprasza na spektakl laserowy pt. „500 lat Reformacji”. W ponad 100 obrazach i animacjach laserowych zaprezentowana zostanie historia Reformacji, poczynając od początków chrześcijaństwa, aż po dzień dzisiejszy. Zaprezentowane zostaną najważniejsze symbole związane z podstawą wiary kościoła ewangelicko-augsburskiego, a także treści związane z powstaniem kościoła luterńskiego na świecie i w Polsce oraz jego rolą w życiu społecznym” [<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/500-lecie-reformacji-kolejny-akord-obchodow.9347/>, 29.04.2019].

1 czerwca natomiast przeprowadzono wykład poświęcony reformacji poprowadzony przez Władysławę Magierę, historyka sztuki specjalizującego się w powyższym zagadnieniu. Wykład *Akademii Muzealnej* poświęcony był przede wszystkim „dla słuchaczy Uniwersytetu III Wieku oraz wszystkich zainteresowanych”. Tok wykładu odwoływał się zarówno do ogólnego tła początków Reformacji oraz jej konsekwencji dla terytorium Polski, ze szczególnym uwzględnieniem Śląska Cieszyńskiego, który po dzień dzisiejszy prezentuje silne wpływy doktrynalne protestantyzmu. Zamieszczony artykuł komentujący przebieg dyskusji towarzyszącej końcowej części spotkania relacjonuje: „Uczestnicy spotkania zadawali wiele pytań dotyczących zarówno kwestii doktrynalnych, jak i kultu i organizacji Kościoła Ewangelicko – Augsburskiego. Dodajmy, że szczególnie w naszym regionie nierzadkie były przypadki małżeństw katolicko – ewangelickich; stąd widoczny jest wzajemny szacunek i zrozumienie” [<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/kultura/zajecia-akademii-muzealnej-na-temat-500-lecia-reformacji.9672/>, 29.04.2019].

Inne informacje zaczerpnięte z miejskiego serwisu ukazują uczestnictwo władz miasta w ważnych wydarzeniach tej mniejszości wyznaniowej. W 2015 roku kiedy obchodzono 120-tą rocznicę poświęcenia kościoła Ewangelicko-augsburskiego towarzyszyła temu delegacja władz miasta w osobach prezydenta Rafała Piecha i Zbigniewa Pawła Szandara [<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/120-rocznica-poswiecenia-kosciola.3972/>, 29.04.2019].

Inna inicjatywa tematycznie związana z dziedzictwem niematerialnym protestantyzmu na Górnym Śląsku, którą prezentował siemianowicki samorząd była wystawa poświęcona życiu i działalności tak zwanej Matki Ewy, czyli Ewy von Tiele-Winckler: „Mimo że żyła na przełomie XIX i XX w., często porównuje się ją do Matki Teresy z Kalkuty. Całe swoje życie poświęciła służbie dla najuboższych. W Miechowicach założyła diakonat nazwany Ostoją Pokoju. Kształciła siostry, które potem pełniły służbę m.in. w domach dziecka, w szpitalach czy domach starców. Zarówno na Śląsku, jak i poza jego granicami utworzyła ponad 60 placówek opiekuńczych. Jej działalność sięgała daleko poza granice Rzeszy. Wysyłała misjonarki do wielu krajów świata, w tym do Chin, Egiptu czy na Wyspy Salomona. Prowadziła również pracę wśród więźniów. Jej działalność wykraczała nie tylko poza granice, ale także ponad wszelkie podziały, związane z wiarą, narodowością, pochodzeniem społecznym czy statusem materialnym. Była osobą nie tylko niezwykle wierzącą, skromną, ale także oddaną społeczeństwu. Wystawę będzie można oglądać dzięki współpracy z Parafią Ewangelicko-Augsburską w Bytomiu-Miechowicach, Oberschlesisches Landesmuseum w Ratingen, Ligą Kobiet Nieobojętnych oraz Stiftung Diakonissenhaus Friedenshort w Freudenbergu” [<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/kultura/matka-ewa-w-bibliotece.10869/>, 29.04.2019]. Wystawę można było obejrzeć od 8 grudnia 2017 do końca roku 2018 w hallu głównym Miejskiej Biblioteki w Siemianowicach Śląskich. Kuratorem wystawy była Izabella Kuehnel.

Szczątkowe informacje o wydarzeniach związanych z obchodami 500-lecia Reformacji w Siemianowicach znajdujemy również na prowadzonej przez parafię stronie internetowej. Parafia od 2005 prowadzi portal informujący o życiu społeczności. Znajdziemy w nim osobną zakładkę poświęconą historii wspólnoty ewangelickiej na terenie Siemianowic, co może świadczyć o próbie kultywowania własnego dziedzictwa. Na stronie zamieszczane są informacje z życia parafii, dokumentacja fotograficzna ważniejszych uroczystości, informacje nie są poddane stałej aktualizacji. Np. znajdują się tam wpisy o obchodach 115-lecia poświęcenia kościoła i 25-lecia ordynacji ks. Mariana Bienioszka, koncertu chóru Uniwersytetu Ekonomicznego czy odbywającego się pokazu laserów, parafia w 2017 roku obchodziła uroczystości związane z 500-leciem Reformacji jednak nie znajdujemy wyszczególnionych informacji na ten temat na prowadzonej stronie internetowej. Najstarszy wpis dotyczący życia parafii pochodzi z roku 2006 i dotyczy przedstawienia bożonarodzeniowego. Administrator strony aktualizuje informacje dotyczące planu nabożeństw (odbywają się one co tydzień o godzinie 8:30 lub 9:30). Ze strony dowiedzieć się można, że parafia prowadzi lekcje religii oraz szkoły niedzielne. Ponadto odwiedzający może zaczerpnąć wiedzy o urzędowaniu kancelarii proboszcza.

Dziedzictwo i szlaki kulturowe a *genius loci*

Kategoria dziedzictwa jest kluczowym pojęciem dla namysłu nad fenomenami przejawiającymi się w wybranej przestrzeni kulturowej a szlak kulturowy staje się partykularną jego egzemplifikacją. W publikowanym w 2018 roku przez NCK raporcie na temat *Przemiany praktyk i strategii udostępniania i odbioru dziedzictwa kulturowego w formie cyfrowej w roku 2004-2014* autorzy proponują ogólną definicję dziedzictwa rozumianego jako: „Rezerwar elementów kultury uznanych za cenne i warte przekazania kolejnym pokoleniom, jak również [będącego] przestrzenią dyskursywną obejmującą trzy zasadnicze wymiary: czynnościowy (sposób, w jaki następuje transmisja kultury), podmiotowy (postawy względem zasobów kulturowych przekazywanych w formie cyfrowych odwzorowań obiektów) i przedmiotowy (zasoby kultury)” [<https://nck.pl/badania/raporty/raport-praktyki-i-strategie-udostepniania-i-odbioru-dziedzictwa-kulturowego-w-formie-#>, 24.04.2019]. Perspektywa rozumienia tego zagadnienia

przez Parlament Europejski zmierza w kierunku podkreślania wartości niematerialnych takich jak tożsamość i przynależność do wspólnoty która przecież przenika się z elementami trwałego środowiska kulturowego: „Dziedzictwo kulturowe świadczy o tym, co stanowiło od wieków istotę tożsamości Europejczyka. Tym samym stało się ono potężnym źródłem poczucia przynależności i wspólnoty, jaka łączy obywateli Unii Europejskiej” [<https://nck.pl/badania/raporty/raport-praktyki-i-strategie-udostepniania-i-odbioru-dziedzictwa-kulturowego-w-formie-#>, 24.04.2019]. Unijne dyrektywy skupiają zgodnie z analizą wspomnianego wyżej raportu NCK wartości kultury niematerialnej jako wymagającej szczególnego zabezpieczenia. Nową linią dziedzictwa stały się tak zwane zasoby *born digital* – rozumiane jako dziedzictwo powstające w materii cyfrowej i przynależące do przestrzeni wirtualnej – przykładem może być przestrzeń literatury elektronicznej. Przeprowadzone przez NCK badania respondentów wskazały, że świadomość odbiorców polskiego dziedzictwa ujawnia się jako rozumienie go w płaszczyznach transmisji pokoleniowej (tradycja pokoleniowa); tożsamości przekazywanej poprzez „nośniki pamięci” i wiedzy historycznej, którymi miałyby być konkretne obiekty lub podmioty ale także niematerialny wymiar oraz pragmatyzm związany z funkcją. Znaczącymi desygnatami dziedzictwa będą tutaj z pewnością czas i pamięć, które przynależą przestrzeni niematerialnej tego zagadnienia. Dziedzictwo definiuje się jako coś utworzonego w przeszłości (aspekt czasowy, historyczny) i co przekazywane jest kolejnym pokoleniom (transmisja pamięci, interpokoleniowość dziedzictwa). Ta cecha jest integralną częścią kolejnej odwołującej się do tożsamościowej i identyfikacyjnej funkcji dziedzictwa dającego podstawę do budowania społecznej tożsamości formacji kulturowej. Dziedzictwo ewangelickie posiada wszystkie powyższe aspekty i realizuje przyjętą definicję w sposób wystarczający by uznać je za niezaprzeczalne. Rezerwuar elementów kultury ewangelików oprócz tego, że zawierający wartość samą w sobie dla historii miasta – wpłynęła kultura ewangelicka na taką formację przestrzenną – a przy tym pozostający przestrzenią dyskursywną transmitującą przekaz kultury protestanckiej poprzez obecność jej przedstawicieli jako mniejszości wyznaniowej z przyjętym systemem wartości, specyfiką czynności obrzędowo-religijnych (np. konfirmacja, tradycyjne i słynne śpiewniki, tradycja pastoralna, gatunek kazania). Transmisja dziedzictwa odbywa się także w milczącej przestrzeni zabytków nieruchomych. Nasuwa się tutaj wątek semiotyki architektonicznej, która prezentuje idee poprzez charakter formy. W tym przypadku wnętrza protestanckie emitują wydzźwięk skromności, pokory, skupienia na wartościach innych niż przepych i bogactwo, które mają oddalać wiernych od Boga. Architektura taka ma jedynie punktowo zwracać uwagę na z jednej strony historyczne postaci związane z ruchem reformacyjnym, a z drugiej strony poprzez oszczędną formę być elementem podkreślającym wartość Boga jako „tego, który nie mieszka w budowlach ręką budowanych” – a więc zwraca się tutaj uwagę na przekaz biblijny jako głównego autorytetu wyznawców tej skromnej w Polsce konfesji. Co do przechowywania dziedzictwa w materii cyfrowej, to wciąż nie został ten rodzaj transmisji w pełni wykorzystany. Utworzono stronę internetową parafii, jednak nie gromadzi ona informacji w sposób wyczerpujący, jakoś materiałów graficznych posiada minimalny walor jakościowy. Dziedzictwo niewątpliwie żyje w pamięci zbiorowej – przede wszystkim przedstawicieli starszego pokolenia. Mówi się w mieście o Fitznerze, jednak o jego przynależności wyznaniowej wiedzą przede wszystkim ewangelicy. Miejski konserwator zabytków działa na rzecz popularyzacji historii miasta a przy tym zagadnień związanych z industrializacją, a przy tym osobą Fitznera. Opiekuje się obiektami związanymi z parafią.

Dziedzictwo kulturowe jest pojęciem znacznie szerszym niż dziedzictwo narodowe i obejmuje zjawiska przenikające się i integrujące więcej niż spuściznę jednego wybranego narodu. Oczywiście należy być świadomym fenomenu kultury jako podlegającemu stałym transformacją, zmienno-historycznego, który posiada swoją dynamikę i jest daleki od

stagnacji. Podobnie dziedzictwo kultury ulega przeobrażeniom i wymaga stałego opisu i badań w interdyscyplinarnych zespołach specjalistów. W przypadku dziedzictwa ewangelickiego tych specjalistów jest zdecydowanie zbyt mało – nie uwidacznia się również aktywność sektora NGO skupionego wokół tematu dziedzictwa. Inicjatywy podejmowane na rzecz pielęgnowania wiedzy historycznej i pamięci o ewangelikach organizowane są ze strony władz miejskich – inicjatywy lokalnego centrum kultury w Willi Fitznera są niejednokrotnie związane z elementem historycznym; Wydarzenia organizowane z okazji 500-lecia Reformacji inicjowane były przez miasto we współpracy z pastorem zarządzającym parafią. Dokumentacja jest dostępna częściowo na stronie parafii, w obszerniejszym wydaniu opublikowana została na oficjalnym miejskim portalu internetowym.

Szlak kulturowy w dokumencie takim jak *Karta ICOMOS Ochrony Szlaków Kulturowych* jawi się jako *nowa koncepcja*, która pokazuje „makrostrukturę dziedzictwa i wymaga nowej etyki konserwacji”. Mimo swojej złożoności, szlak nie waloryzuje, żadnego z elementów jako najbardziej znaczący, bardziej natomiast podkreśla się „wartość wszystkich (...) elementów jako istotnych części całości”. W przypadku dziedzictwa ewangelickiego szlak nie został jeszcze utworzony, tak więc nieuzasadnionym byłoby czynienie zarzutów na rzecz większej waloryzacji któregoś z występujących w jego przestrzeni obiektów. Z pewnością władze lokalne skupiają działalność promocyjną w obiekcie willi, często podejmowany jest temat rodziny Fitznerów jednak jest to motyw uzasadniony i wskazany. Obiekt prawnie występuje jako własność miasta. W czasie obchodów rocznicy Reformacji obiektem wiodącym dla działań promocyjnych był przede wszystkim budynek świątyni.

Karta ICOMOS odnosi się jednocześnie do kategorii dziedzictwa kulturowego jako pojęcia szerszego i mającego wpływ na zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy a przez to wymagającego nowego podejścia w teorii i praktyce promocji i ochrony. Dalej szlak kulturowy identyfikuje się jako reprezentujący *interaktywne, dynamiczne i ewolucyjne procesy, obejmujące międzykulturowe powiązania ludzkie, które odzwierciedlają bogaty i różnorodny wkład różnych narodów w dziedzictwo kulturalne* [<http://bc.pollub.pl/Content/12727>, 24.04.2019]. W Kracie podkreśla się jednocześnie obecny w szlakach kulturowych potencjał integracyjny w wymiarze międzykulturowego spotkania: *Chociaż szlaki kulturowe powstały w historii jako rezultat spotkań zarówno pokojowych, jak i wrogich, posiadają one pewne wspólne wymiary, wykraczające poza ich początkowe funkcje i oferują wyjątkowe środowisko dla kultury pokoju opartej na więziach wspólnej historii, jak również tolerancji, szacunku i uznania kulturowej różnorodności, które cechują zainteresowane społeczności* [<http://bc.pollub.pl/Content/12727>, 24.04.2019]. Co ważne, szlaki kulturowe w swoich granicach ujmują inne kategorie i typy obiektów kulturowych. Tak więc w ramach jednego szlaku możemy mieć do czynienia z konkretnymi zabytkami, miastami, krajobrazami kulturowymi czy dziedzictwem przemysłowym. W ramach większego systemu, którym niewątpliwie jest szlak kulturowy ich znaczenie i wartość nabiera pełni i ujawnia pokłady kulturowego dziedzictwa. Ten komplementarny układ obiektów wyjaśniać należy poprzez wątek wykorzystania dla konkretnego celu i funkcji w społeczności w danym punkcie historii. Wartość dziedzictwa bowiem wytwarza się tutaj poprzez wzajemny wpływ różnych grup kulturowych charakteryzujących się własną dynamiką. Obiekty wymienione w treści artykułu w pierwotnej funkcji były podporządkowane w całości działaniom gminy ewangelickiej lub jej czynnym członkom. Po II wojnie światowej w dyspozycji ewangelików pozostał jeden obiekt, którego pierwotna funkcja była zmieniona. Mając na myśli dom parafialny sąsiadujący z budynkiem kościoła, który został zaadaptowany na kaplicę podczas gdy kościół do 2000 roku należał do katolików i w osobnym okresie także został przekształcony częściowo w Zakon Sióstr Wizytek z Wilna. Willa Fitznera pełni funkcję reprezentacyjną i użytkową, sale można wynająć i zorganizować w niej dowolny rodzaj przedsięwzięcia lub ceremonii po uprzednim i formalnym sporządzeniu odpowiedniej

umowy. Willa Fitznera stała się także centrum kultury (a przynajmniej jedną z filii) i przy tym wizytówką miasta.

Szlaki kultury można rozumieć również jako medium zmian w kulturze ze względu na obecny w nich czynnik inicjujący zmiany społeczne i obywatelskie na poziomie lokalnym. [<https://nck.pl/badania/raporty/raport-szlaki-kulturowe-jako-medium-zmian-w-kulturze#>, 25.04.2019]. Zmiany te mogą dotyczyć z jednej strony aktywizacji środowiska lokalnego, twórczego, sektora NGO, służyć budowaniu kulturowej tożsamości a na poziomie społecznym zapobiegać zjawiskom wykluczenia i dezintegracji społeczności. Dodatkowo szlak może generować przestrzeń możliwości sprzyjającą partycypacji obywatelskiej poprzez kształtowanie postawy aktywnego działacza społeczności lokalnej na poziomie indywidualnym lub zespołowym (sektor NGO). Zazwyczaj w badaniach szlaków podejmuje się metodologię mieszaną badań jakościowych i ilościowych oraz podejście zbliżone do koncepcji *emic* oraz *etic* - wewnątrz / zewnątrzność względem grupy lokalnej. Źródła wywołane mogą zostać poprzez przeprowadzenie kwestionariuszy badania terenowego, ankiet, czy też formy wywiadu indywidualnego, fokusowego, swobodnego i pogłębionego. Analiza danych zastanych nazywana *desk research* zastosowana została jako podstawowa forma podejścia metodologicznego w przypadku dziedzictwa kultury protestanckiej w Siemianowicach Śląskich. W skład danych zastanych wchodzi publikacje wydawnictw tradycyjnych i elektronicznych, kontent stron internetowych, materiały fotograficzne, plany architektoniczne, obiekty architektoniczne, artefakty kultury materialnej, karty ewidencyjne zabytków itd. Badania prowadzone są w obrębie wybranego *case studies* - studium przypadku, w tym kontekście artykuł podejmuje szlak kultury ewangelików z Siemianowic Śląskich. Takie podejście pomoże dokonać oglądu zjawiska w ramach konkretnego pojedynczego przypadku. Prezentowany jest w ten sposób szlak kulturowy w mikroskali obejmującej terytorium jednego miasta znajdującego się w obrębie Województwa Śląskiego. Karta ICOMOS Ochrony Szlaków Kulturowych definiuje kategorię szlaku jako:

“Każdy lądowy, wodny lub innego rodzaju szlak komunikacyjny, o fizycznie wytyczonych granicach i posiadający swoją własną konkretną dynamiczną i historyczną funkcję oraz przeznaczony dla konkretnego i dokładnie określonego celu oraz taki, który musi spełniać następujące warunki:

- 1. musiał powstać w wyniku oraz stanowić odzwierciedlenie współdziałającego przemieszczania się ludności, jak również wielowymiarowej, stałej i wzajemnej wymiany towarów, idei, wiedzy i wartości pomiędzy społecznościami. krajami, regionami albo kontynentami przez znaczny okres czasu;*
- 2. musiał w przeszłości promować wzajemne wzbogacanie kultur w przestrzeni i czasie, co znalazło odzwierciedlenie w jego dziedzictwie materialnym i niematerialnym; musiał tworzyć dynamiczny system historycznych stosunków i kulturalnych właściwości powiązanych z jego istnieniem”* [<http://bc.pollub.pl/Content/12727>, 24.04.2019].

Proces identyfikacji szlaku powinien być oparty na właściwych kryteriach różnicujących, które również udostępnione zostały w Karcie ICOMOS: „(...) należy wziąć pod uwagę jego szczególną funkcję, jaką jest służyć konkretnemu i określonymu celowi, namacalne i niematerialne wartości jego dziedzictwa powstałe w sposób dynamiczny w wyniku wzajemnych wpływów kulturowych, jego strukturalną konfigurację, cały kontekst geograficzny i historyczny, jego naturalne i kulturowe otoczenie, określenie jego charakteru jako miejskiego lub wiejskiego, a także odpowiadające mu charakterystyczne wartości środowiskowe, jego stosunek do krajobrazu, okres jego trwania w czasie, jego symboliczny i duchowy wymiar” [<http://bc.pollub.pl/Content/12727>, 24.04.2019]. Całość wyżej wymienionych elementów ma służyć z jednej strony identyfikacji szlaku, a z drugiej współdziałać na rzecz zrozumienia jego istoty oraz znaczenia.

Podsumowując ten wątek należy wskazać kluczowe kryteria identyfikacji:

1. Zasięg terytorialny (np. lokalny, regionalny)
2. Zasięg kulturowy (np. przenikanie się różnych regionów kulturowych)
3. Cel lub funkcja (np. społeczna, kulturalna)
4. Czas występowania (np. historyczny, żywy szlak)
5. Strukturalna konfiguracja (np. liniowa, kolistą, krzyżową, promienistą, sieciową)
6. Elementy dziedzictwa i praktyki kulturowe (np. ceremonie, święta, obrzędy religijne)

Zasięg terytorialny w przypadku opisywanej formacji jest zdecydowanie reprezentantem lokalności natomiast posiadającym cechy spotkania interkulturowego – mniejszość ewangelicka / większość katolicka; przedstawiciele o korzeniach ludności napływowej z terenów niemieckich (starsi przedstawiciele gminy są również niemieckojęzyczni i wspominają, że w domu rodzinnym komunikacja odbywała się przy użyciu tego języka) / przedstawiciele o korzeniach i tożsamości pozbawionej wpływów zewnętrznych; Funkcja szlaku z jednej strony należy do kategorii społecznej, ponieważ na linii kościoła i cmentarza (oraz kaplicy cmentarnej) rzeczywiście pierwotne przeznaczenie jest niezmienione. Pozostałe obiekty mają funkcje wyłączone lub zmienione – budynek parafialny obecnie mieści w sobie niepubliczny zakład opieki zdrowotnej Euro-Klinika. To powoduje poważną trudność w ewentualnym utworzeniu szlaku kulturowego, obiekt nie znajduje się również w spisie zabytków nieruchomych. Nie złożono wniosków o zmianę jego statusu mimo obecnej wartości architektonicznej. Funkcja kulturalna uobecnia się w linii połączonych ze sobą obiektów i niesie spójny przekaz dotyczący dziedzictwa ewangelickiego. Przy czym ze względu na przeobrażenia związane z użytkowaniem poszczególnych elementów i kurczeniem się gminy ewangelickiej byłby to szlak bardziej historyczny, mimo tego, że wciąż żywy. Jego strukturalna konfiguracja pozostaje w relacji liniowej, przynajmniej na odcinku kościoła-domu parafialnego-willi-fabryki Fitznera, ponieważ pozostałe elementy takie jak cmentarz i kaplica pozostają w znacznym oddaleniu od centralnie położonych w przestrzeni miejskiej obiektów. Do elementów dziedzictwa i praktyk kulturowych należą tutaj zarówno święta jak i ceremonie i obrzędy. Parafia prowadzi w regularny sposób harmonogram nabożeństw i innych spotkań typowych dla wyznania ewangelickiego. Problemem natomiast jest tutaj niewielka liczba wiernych, którą proboszcz szacował na około 400 osób, z czego warto mieć na uwadze zagadnienie małżeństw międzywyznaniowych, aspekty emigracyjne, niski przyrost naturalny i starzenie się gminy wyznaniowej.

Dokonując refleksji nad ideą szlaku kulturowego w Siemianowicach nie można pominąć zagadnienia percypowania szlaku jako ogniwa procesu konsumpcji. Szlak może być tutaj rozumiany jako rodzaj unikalnego produktu turystycznego. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze zaproponowało ujęcie szlaku turystycznego jako wytyczonej w terenie trasy przeznaczonej do odbywania wycieczek oznakowanej symbolami informującymi o elementach, przebiegu i dystansach zawartych w kolejnych odcinkach szlaku. Nie mniej jednak współczesna praktyka organizacji szlaków turystycznych zorientowana jest na nowy model turysty, który indywidualnie koordynuje zwiedzanie i selektywnie dobiera trasę, zwiedzane atrakcje, czy obiekty architektoniczne lub zbiory muzealne. Jednocześnie współczesny model turystyki nie zawsze realizowany jest w świecie realnym i nierzadko zwiedzanie odbywa się w sposób zapośredniczony medialnie w przestrzeni spacerów wirtualnych. Jak podaje w swoim artykule *Produkt turystyczny - szlak* Andrzej Stasiak nie zawsze szlak turystyczny równa się konkretnemu wyodrębnionemu odcinkowi przestrzeni geograficznej [www.turyzm.edu.pl/files/stasiak/PT%20-%20SZLAK.pdf, 4.06.2019].

Obecność szlaków turystycznych jest kluczowym elementem zagospodarowania przestrzennego i ich walory są stale rozwijane. Głównymi funkcjami, które im towarzyszą są funkcja turystyczna, czy ochronna. Funkcja turystyczna ujawnia się w samym założeniu idei szlaku, który ma na celu wyeksponowanie najbardziej wartościowych obiektów krajoznawczych umożliwiających odbiorcy doświadczenie przeżycia estetycznego i przy tym służące idei aktywnego wypoczynku czy promowania dziedzictwa kulturowego. Obok klasycznie rozumianych zabytków architektonicznych, wymienić należy zbiory muzealne czy pomniki przyrody. Funkcja ochronna skłania się w stronę umiejętnego planowania przestrzennego szlaków, które umożliwia możliwie jak najefektywniejszą turystykę przy jednoczesnym zabezpieczeniu terenu czy danego kompleksu obiektów przed możliwą degradacją lub zniszczeniem. Pomocne są tutaj wszelkiego rodzaju tablice, mapy, przewodniki, informatory służące odczytaniu idei szlaku, ruchu turystycznego w jego obrębie, zapewniające świadome i bezpieczne z niego korzystanie.

Szlaki turystyczne zaczęto kategoryzować jako rodzaj specyficznego produktu oferowanego w obrębie oferty turystycznej. Szlak rozumiany jako produkt jest kompleksem wieloelementowym i spójnym na poziomie przyjętej koncepcji, którego realizacja podporządkowana jest pierwotnemu zamysłowi (idei) producenta. Produkt taki ma zaspokajać potencjalne potrzeby turysty, które są zaspokajane poprzez uczestnictwo w zwiedzaniu (konsumpcji) szlaku. Przewodni motyw szlaku nie zawsze jest wyeksponowany w sposób materialny, jak w przypadku zbioru wielu elementów natury architektonicznej, ale może przybierać wymiar dziedzictwa duchowego i przejawiać się jako *genius loci* szlaku. W konsekwencji formułowanie szlaku turystycznego na zasadzie produktu opartego na wiodącym pomysle czy idei nie wymaga tutaj konieczności dysponowania artefaktami kultury materialnej. Zdarzają się szlaki nawiązujące do postaci historycznych lub obiektów, które zostały bezpowrotnie utracone w efekcie strat wojennych lub nieumiejętnych decyzji w zakresie ochrony dziedzictwa materialnego, nie mniej jednak takie dziedzictwo może być obecne w formule *genius loci* i pamięci zachowanej w zapisach historycznych lub wywiadach zabranych w oparciu o metodykę badania terenowego pośród lokalnej społeczności.

Produktowość szlaku ujęta została przez Stasiaka jako: (...) *konglomerat pojedynczych dóbr i usług, z jakich korzystają turyści w trakcie wędrówki. Pełna struktura tak rozumianego produktu może zawierać sześć (...) kategorii:*

1. *usługi - noclegowe, gastronomiczne, przewodnickie, informacji turystycznej,*
2. *rzeczy - przewodniki i mapy turystyczne, pamiątki, widokówki, prezentacje multimedialne,*
3. *obiekty - zabytki architektury, techniki, placówki muzealne, obiekty przyrodnicze,*
4. *wydarzenia - pokazy, prezentacje, wydarzenia kulturalne, imprezy rekreacyjne,*
5. *imprezy - lokalne pakiety turystyczne: city tours, wycieczki w okolicę, pakiety pobytowe,*
6. *obszar - miasto, gmina, powiat, park narodów (...)*

[www.turyzm.edu.pl/files/stasiak/PT%20-%20SZLAK.pdf, 4.06.2019]

Kategorią korelującą z fenomenem szlaku kulturowego jest koncepcja *genius loci* (ducha miejsca) opisana między innymi w treści Deklaracji w sprawie zachowania *genius loci* podczas XVI Zgromadzenia Generalnego Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS w Quebec w 2008 roku. Deklaracja reguluje podejście środowisk sektora kultury związanych z promocją, propagowaniem i ochroną dziedzictwa kulturowego poprzez szczególną ochronę niematerialnych wartości społecznych zabytków i miejsc zabytkowych

w szczególnym ich charakterze społecznym oraz duchowym. Podkreślono znaczenie wartości niematerialnych upatrywanych we wszelkiego rodzaju wspomnieniach, wierzeniach, tradycji i przywiązania do miejsca. Wartości te reprezentowane są przez grupy lokalne pielęgnujące obecny *genius loci*. Nieocenione znaczenie tej kategorii wiąże się z pozycją społeczności lokalnej, która swoją tożsamość buduje w oparciu o materialne i niematerialne składniki obecne w przestrzeni posiadającej semiozę kulturową i historyczną. *Genius loci* z pozoru nieuchwytny i trudny do opisu uobecnia się w przestrzeni materialnych obiektów. W zapisie Deklaracji znajdujemy odniesienie do tej cechy dystynktywnej, czyli: „(...) niepodzielnego charakteru materialnego i niematerialnego dziedzictwa oraz znaczenia wartości i kontekstu, jakie niematerialne dziedzictwo nadaje przedmiotom i miejscom (...)” [<http://bc.pollub.pl/Content/12727>, 24.04.2019]. Mimo wciąż pojawiających się trudności w aparacie pojęciowym i terminologii odnoszącej się do tej kategorii, *genius loci* definiowane jest jako: „(...) elementy materialne (budynki, miejsca, krajobrazy, szlaki, przedmioty) i elementy niematerialne (wspomnienia, opowieści, pisemne dokumenty, rytuały, festiwale, tradycyjna wiedza, wartości, faktury, kolory, zapachy itd.) tj. fizyczne i duchowe elementy, które nadają znaczenia, wartości, emocje i tajemniczości danemu miejscu” [<http://bc.pollub.pl/Content/12727>, 24.04.2019].

Natura *genius loci* sytuuje to zjawisko w miejscu wymagającym sporem świadomości i aktywności środowisk lokalnych. Zaleca się ingerencję agencji rządowych i pozarządowych, a przy tym aktywność organizacji lokalnych czy krajowych poświęconych ochronie dóbr kultury i dziedzictwa niematerialnego. Stale zmieniające się środowisko i wpływ czynników globalnych może generować czynniki zagrażające integralności kategorii *genius loci* z danym miejscem. W dobie rozwijających się przestrzeni międzykulturowości Deklaracja podejmuje również ten wątek: „*Jako że dzielenie miejsc, którym kilka grup nadało różne wartości, zwiększa ryzyko konkurencji i konfliktu, uznajemy, że te miejsca wymagają szczególnych planów zarządzania i strategii dostosowanych do pluralistycznego kontekstu i współczesnych społeczeństw wielokulturowych. Jako że zagrożenia dla genius loci są szczególnie duże wśród grup mniejszości, bez względu na to czy są to rodzimi czy nowoprzybyli mieszkańcy, zalecamy, żeby te grupy przede wszystkim korzystały ze szczególnych polityk i praktyk*” [<http://bc.pollub.pl/Content/12727>, 24.04.2019]. Najbardziej skuteczną metodą ochrony tego szczególnego przypadku przejawiania się kulturowego dziedzictwa jest przede wszystkim interaktywna komunikacja i kultura uczestnictwa. Poprzez odpowiednio dobrane narzędzia komunikacji *genius loci* zostaje utrzymane, przekazywane i chronione. W momencie kiedy komunikacja nie występuje dziedzictwo tak delikatnej natury może ulec degradacji i zanikaniu. Obecnie preferowane są formy interaktywności związane z przestrzenią wirtualną. Opowieść skonstruowana w oparciu o źródła zastane i wywołane może zostać utrwalona w wymiarze cyfrowym a przez to służyć pielęgnowaniu *genius loci* (strony www, aplikacje mobilne, e-book, prezentacja multimedialna, fotogalerie itd.). Tak unikatowe rozumienie dziedzictwa sprzyja podjęciu wyzwania o utworzeniu prawnie funkcjonującego szlaku dziedzictwa siemianowickich ewangelików i pozostawia spory zakres działań mogących służyć jego rekonstrukcji i utrwaleniu w wielu wymiarach działań sektora kultury i turystyki kulturowej. Z pewnością przysłuży się to pielęgnowaniu wartości mniejszości wyznaniowych obecnych w regionie i skutecznie zadziała jako narzędzie budowania międzywyznaniowego dialogu.

Czy dziedzictwo kultury ewangelików przetrwa?

Stawiając takie pytanie na koniec i poszukując na nie odpowiedzi należałoby zogniskować je w pryzmacie aksjomatyki związanej z ochroną dziedzictwa kulturowego. Ochroną a więc

postawą działającą na rzecz obrony czegoś ulegającego presji otaczających go niebezpieczeństw. Dziedzictwo wymaga pieczołowitego procesu jego zachowania i pielęgnacji, czy to fizycznej – skupionej na aspektach konserwatorskich, czy akcentującej naturę kultury niematerialnej – a więc dużo trudniejszej do uchwycenia i dalszego zabezpieczenia. Szlak konstruowany na potrzeby artykułu przyjmuje charakter szkicu i skupienia na obiektach jednoznacznie związanych z dziedzictwem ewangelickim w Siemianowicach Śląskich, rozważanie jedynie aspektowo odnosi się do wartości niematerialnych, którym mógłby być poświęcony osoby artykuł. Konstrukcja szlaku z pewnością należy pogłębić o wspomniany aspekt *genius loci* miejsca, który został zarysowany w ostatniej części artykułu. Przede wszystkim należałoby przeprowadzić gruntowne badania świadomości dziedzictwa w społeczności lokalnej zarówno ewangelickiej jak i pozostającej poza tą religijną mniejszością. Warto przemyśleć model przypominający formę opowieść zbiorową przeniesioną do przestrzeni wirtualnej. Cenne fakty przechowywane w pamięci zbiorowej z pewnością uzupełniłyby luki w obecnym kształcie *genius loci* tego dziedzictwa. Zdecydowanie korzystnym dla analizy byłaby forma badań terenowych zorientowanych na relacje pomiędzy gminą a lokalnymi mieszkańcami. Szlak ewangelików jak dotąd nie został formalnie utworzony, natomiast jego wartość historyczna i współczesna przejawia się w pejzażu miasta, nie jest to wyeksponowane jako walor turystyczny ani związany z dziedzictwem miasta. Szlak rysuje się w kilku równoległych biegnących liniach – historycznych, kulturowych, wyznaniowych. Te uwarunkowania ujawniają się w przestrzeni funkcjonalnej poszczególnych obiektów, które posiadają zachowane lub zmienione modele użytkowania. Powyższe fakty przemawiają za tym, że warto podejmować inicjatywy mogące przyczynić się do tego, aby dziedzictwo ewangelików przetrwało i nie zostało zapomniane.

Bibliografia

Chojcka Ewa, Harasimowicz Jan, *Oblicza sztuki protestanckiej na Górnym Śląsku*, oprac. red. katalogu W. Nagengast, Muzeum Śląskie, Katowice 1993

Derus Małgorzata, *Cmentarze Siemianowic Śląskich*, Urząd Miasta w Siemianowicach Śląskich, Siemianowice Śląskie, 2000

Derus Małgorzata, *Kapliczki i krzyże przydrożne Siemianowic Śląskich*, Urząd Miasta Siemianowice Śląskie, Siemianowice Śląskie, 1999

Derus Małgorzata, *Kościół Siemianowic Śląskich*, Urząd Miasta Siemianowice Śląskie, Siemianowice Śląskie, 1998

Halor, Antoni, *Przewodnik siemianowicki. Wędrówki po mieście o okolicy*, Urząd Miasta Siemianowice Śląskie, Siemianowice Śląskie, 2000

Janeczek Zdzisław, *Od Sancovic do Siemianowic. Szkice z dziejów miasta i okolic*, Tompol, Katowice, 1993

Janeczek Zdzisław, *Od Sancovic do Siemianowic. Suplement do monografii*, Urząd Miasta Siemianowice Śląskie, Siemianowice Śląskie, 1996

Urbańczyk Marek, *Architektoniczne i organmistrzowskie aspekty w konserwacji i restauracji zabytkowych organów na Górnym Śląsku: na przykładzie własnych doświadczeń realizacyjnych*, maszynopis pracy doktorskiej, niepublikowany, Politechnika Śląska, Gliwice, 1999

Rechowicz Henryk, *Siemianowice: zarys rozwoju miasta*, Śląsk, Katowice, 1969

Szewczyk Grażyna, Szturc Jan, *Luteranie w górnośląskim okręgu przemysłowym*, Polskie Towarzystwo Ewangelickie, Oddział w Katowicach, Katowice, 1995

Zeler Bogdan, *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Siemianowicach Śląskich*, Augustana, Bielsko Biała, 1995

Decyzja w sprawie wpisania obiektu do rejestru zabytków „A”, sygnowana przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Barbarę Kłajmon, Katowice, dn. 10 listopada 2010

Karta Ewidencyjna Zabytku Nieruchomego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Siemianowicach Śląskich, sygnowana przez Miejskiego Konserwatora Zabytków Małgorzatę Derus, Siemianowice Śląskie, 2010

<https://nck.pl/badania/raporty/raport-praktyki-i-strategie-udostepniania-i-odbioru-dziedzictwa-kulturowego-w-formie-#>, [24.04.2019]

<https://nck.pl/badania/raporty/raport-szlaki-kulturowe-jako-medium-zmian-w-kulturze#>, [25.04.2019]

<http://bc.pollub.pl/Content/12727>, [24.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/miasto/katalog/zabytki/koscioly.108/>, [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/kalendarium/koncert-z-okazji-500-lecia-reformacji.4187/>, [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/kalendarium/koncert-z-okazji-500-lecia-reformacji.4187/>, [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/och-orkiestra-historyczna-na-500-lecie-reformacji.10250/>, [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/kultura/aktualnosci/w-niedziele-koncert-z-okazji-500-lecia-reformacji.9260/> [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/inauguracja-obchodow-500-lecia-reformacji.9320/>, [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/koncert-muzyki-pasyjnej-na-500-lecie-reformacji.9304/>, [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/500-lecie-reformacji-kolejny-akord-obchodow.9347/>, [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/kultura/zajecia-akademii-muzealnej-na-temat-500-lecia-reformacji.9672/>, [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/120-rocznica-poswiecenia-kosciola.3972/>, [29.04.2019]

<http://www.siemianowice.pl/aktualnosci/kultura/matka-ewa-w-bibliotece.10869/>, [29.04.2019]

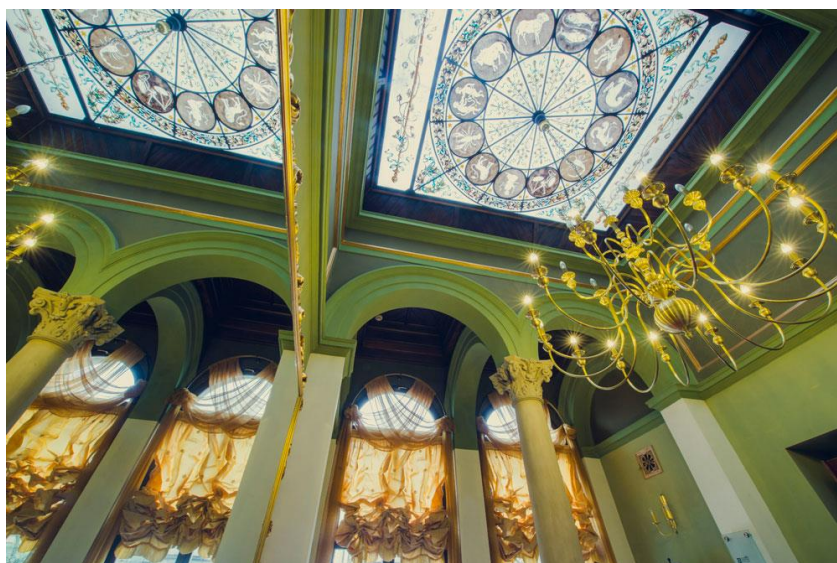
<http://www.siemianowice.pl/kultura/aktualnosci/wieczor-wspomnien-poswiecony-krystynie-paciej.13918/>, [29.04.2019]

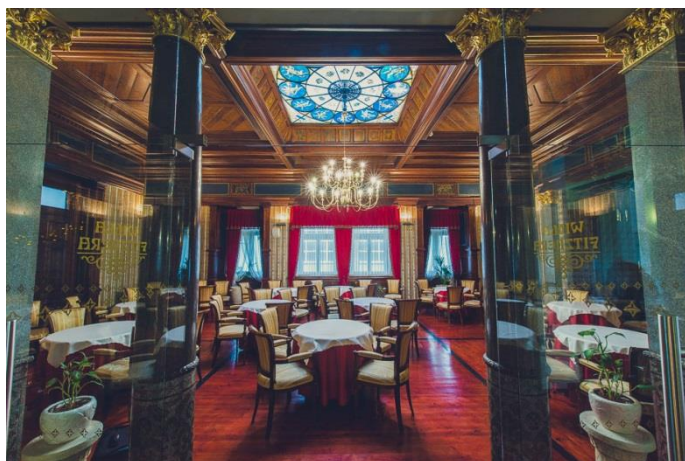
Ryc. 2.
Wizualizacja projektu
rewitalizacji Willi Fitznera
Źródło: blogspot.com

Ryc. 3.
Pocztówka z widokiem na
Willę Fitznera
Źródło: internet

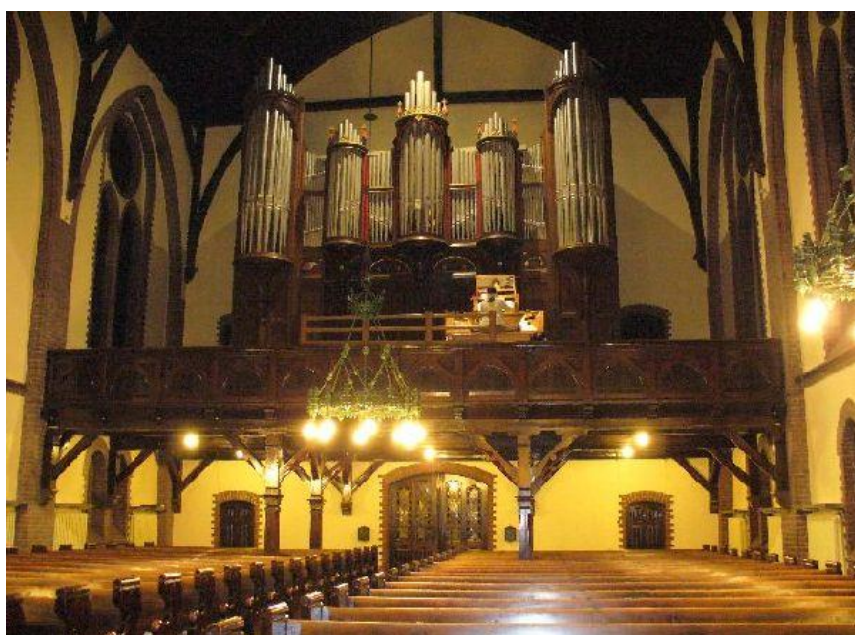
Ryc. 4.
Wnętrze Willi Fitznera, stan
obecny.
Źródło: siemck.pl

Ryc. 5.
Wnętrze Willi Fitznera, stan obecny.
Źródło: siemck.pl

Ryc. 6. i 7.
Zabytkowy ołtarz oraz widok ołtarza z balkonu chóralnego
Źródło: historia.luter2017.pl

Ryc. 8.
Widok na prospekt organowy
Źródło: mmj.pl

Ryc. 9. i 10.

Zewnętrzna bryła Kościoła (obecnie) oraz pocztówka z widokiem na Kościół Ewangelicko Augsburski im. Marcina Lutra w Siemianowicach

Źródło: siemianowice_slaskie.fotopolska.eu

Ryc. 11.

Pomnik nagrobny rodziny Fitzner na terenie cmentarza ewangelickiego w Siemianowicach

Źródło: siemianowice.pl

Ryc. 12.
Cmentarz ewangelicki w
Siemianowicach
Źródło: wikipedia.org

Ryc. 13.
Budynek parafialny gminy
ewangelickiej, pocztówka
Źródło: siemianowice_slaskie.fotopolska.eu

Ryc. 14.
Budynek parafialny gminy
ewangelickiej, obecnie klinika
medyczna
Źródło: euro-klinika.pl

The Heritage Forgotten – Path of Evangelical Christians in Siemianowice

Cultural heritage; evangelicals in Siemianowice; protestantism in Poland; cultural path;

Cultural touristic area is in bloom now. Across many various forms it take up actions in promoting cultural heritage and making domenas only for specialist – historians of art, museal workers, artistis and passionates – closer to locals and even to international reciever. There is no doubts that Silesia is a place which uncover the possibility of meeting with historical tell present in sacral, postidustrial and revitalised architecture presenting greatnes of the past centures. One of heritage paths giving the space for reflection and determine the shape of cultural touristic and promotion example is for certain evangelical christians path in Siemianowice. This one is not well studied and interpreted in science discourse. The Heritage Forgotten makes the autoress in position of responsibility to tell the story of people, whose now are the religious minority but with impressive lagacy making town landscape. Heritage path is based on some crucial points on town map like neogotic church, administration church building, cementery, Fitzner palace, postindustrial architecture and of course a stories of people whose memory works like a record of immaterial heritage in the minority among the locals. The article is an attempt of take up wider issue accorded to the real possiblity to create the cultural touristic path connected with analysing case study.